

Janusz Balicki
Ewa Frątczak
Józefina Hrynkiewicz
Andrzej Jagielski
Jerzy T. Kowaleski
Krystyna Slany

**WYBRANE
PROBLEMY
WSPÓŁCZESNEJ
DEMOGRAFII**

Zakład Demografii Uniwersytetu Łódzkiego

Łódź 2003

EWA FRĄTCZAK

Instytut Statystyki i Demografii Szkoły Głównej Handlowej

JANUSZ BALICKI

Katedra Demografii Społecznej i Polityki Ludnościowej
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego

Postawy i zachowania rodzinne i prokreacyjne młodego i średniego pokolenia kobiet i mężczyzn w Polsce¹

Wstęp

Celem niniejszego opracowania jest prezentacja postaw i zachowań młodego oraz średniego pokolenia kobiet i mężczyzn w Polsce wobec rodziny i prokreacji, oparta na wynikach badania „*Zmiany w postawach i zachowaniach reprodukcyjnych młodego i średniego pokolenia Polek i Polaków*” zrealizowanego w III kwartale 2001 roku przez Instytut Statystyki i Demografii SGH we współpracy z Głównym Urzędem Statystycznym. Jest to trzecie w Polsce ba-

¹ Autorzy tekstu składają serdeczne podziękowanie Pani mgr Anecie Ptak-Chmielewskiej i Panu mgr Kamilowi Sienkiewiczowi z Instytutu Statystyki i Demografii SGH za pomoc w przetwarzaniu materiałów źródłowych z badania retrospektywnego 2001. Niniejszy tekst jest przedrukiem tekstu opublikowanego w „Sytuacja Demograficzna Polski”, Raport Rządowej Rady Ludnościowej, Raport 2001, s. 133–151.

danie retrospektywne (po badaniach z lat 1988 i 1991)², a pierwsze zrealizowane w okresie transformacji systemowej, w którym odtworzono historię czterech karier respondentów: edukacyjnej, zawodowej, migracyjnej i rodzinnej; zbada-no zakres sieci kontaktów i transferów międzygeneracyjnych oraz po raz pierwszy poddano badaniu w tak szerokim zakre-sie zagadnienie norm wartości, postaw i zachowań³.

Tego rodzaju badania retrospektywne służą analizie zjawisk, zdarzeń i procesów opartych na koncepcji cyklu życia jednostki i rodziny z wykorzystaniem bardzo bogatego aparatu metod i modeli z zakresu analizy historii zdarzeń. Badanie zostało zrealizowane na losowej, reprezentatywnej próbie ludności Polski w wieku 18–54 lata⁴.

² Por. E. Frątczak, 1996 *Droga życiowa... biografia rodzinna, zawo-dowa i migracyjna*, SGPiS, GUS, Warszawa 1989. E. Frątczak, I. Kowal-ska, G. Rohwer, S. Drobnic, H.P. Blossfeld, *Polish Family and Fertility Survey. A User's Guide*, Warsaw School of Economics SGH, University of Bremen, Warsaw and Bremen.

³ Badanie zostało sfinansowane częściowo z grantu KBN nr 1 H02F 00419 „Ocena zmian w postawach i zachowaniach reprodukcyjnych mło-dego i średniego pokolenia Polek i Polaków i ich wpływu na proces for-mowania i rozpadu rodzin i gospodarstw domowych”. Grant KBN został realizowany przez zespół w składzie: prof. dr hab. Janina Józwiak kierow-nik, dr hab. Janusz Balicki, prof. UKSW, dr hab. Ewa Frątczak, prof. SGH główni wykonawcy oraz członków zespołu: mgr Anetę Ptak-Chmielewską z SGH i mgr Kazimierza Latucha z GUS. Fundusze otrzymane z KBN oka-zały się niewystarczające do przeprowadzenia badania empirycznego, stąd zespół realizujący badanie podjął trud pozyskiwania sponsorów. Spon-sorami realizacji badania były następujące instytucje: Narodowy Bank Polski, Powszechny Bank Kredytowy SA w Warszawie, Powszechna Kasa Oszczędności, Bank Polski SA, ING Nationale-Nederlanden Polska, Po-wszechne Towarzystwo Emerytalne SA.

⁴ Pierwsze wyniki badania były prezentowane w postaci posteru na sesji końcowej I. Kongresu Demograficznego, por. J. Balicki, E. Frątczak, J. Józwiak, K. Latuch, A. Ptak-Chmielewska, K. Sienkiewicz, *Zmiana w postawach i zachowaniach reprodukcyjnych młodego i średniego poko-lenia Polek i Polaków*, Poster prezentowany na sesji końcowej I. Kongre-su Demograficznego w Polsce: Polska a Europa. Procesy demograficzne u progu XXI wieku, 25–26 listopad 2002, Warszawa.

Niniejsze opracowanie składa się z czterech części: informacji ogólnej o badaniu i respondentach, postawach i zachowaniach odniesionych do małżeństwa, rodziny i prokreacji. W poszczególnych częściach umieszczono wybrane, najważniejsze naszym zdaniem, wyniki badania pod kątem informacji przydatnej do prowadzenia polityki ludnościowej czy rodzinnej w Polsce.

1. Informacje ogólne o badaniu i respondentach

Nowa jakość procesów demograficznych w Polsce, obserwowana szczególnie w ostatnich latach transformacji systemowej, opisana od strony ilościowej za pomocą danych z bieżącej rejestracji statystycznej wymaga oceny w zakresie głównych mechanizmów leżących u podstaw zmian tych procesów. Ocena mechanizmów zmian leżących u podstaw radykalnego przebiegu procesów demograficznych w Polsce, szczególnie w odniesieniu do płodności, prokreacji i rodziny wymaga nowej jakości badań, które włączałyby zagadnienie norm, wartości, postaw i zachowań. Badania tego typu ze względu na złożony mechanizm obserwacji zmian i pomiaru ich w czasie nie należą do łatwych, tym bardziej, że demografowie nie mają zbyt dużych doświadczeń w realizacji tego typu badań. Według wielu teorii odniesionych do drugiej transformacji demograficznej zmiany norm, wartości, postaw i zachowań mają znaczący wpływ na decyzje prokreacyjne i matrymonialne. Szczęólnego znaczenia w badaniu norm i wartości, postaw i zachowań nabierają te badania empiryczne, które dają podstawy do badania wpływu w/w zmian na procesy demograficzne w kontekście studiów nad cyklem życia rodziny czy jednostki⁵. Zrealizowane w roku 2001 badania retrospektywne pomyślane jako pierwsza runda bada-

⁵ Por. R.Lesthaeghe (ed.), 2002, *Meaning and Choice: Value Orientation and Life Course Decisions*. NIDI, CBGS Publications, NIDI, The Hague, CBGS, Brussels.

nia panelowego, jest badaniem nowoczesnym włączającym wspomniane zagadnienia, dającym wstępne podstawy do oceny mechanizmu zmian warunkujących przemianę wybranych procesów demograficznych w Polsce za lata transformacji społeczno-systemowej. Ankieta wykorzystana w badaniu składała się z trzech kwestionariuszy A, B, C⁶. Każdy z kwestionariuszy zawierał następujące działy:

Kwestionariusz A:

1. Charakterystyka ogólna gospodarstwa domowego.
2. Skład gospodarstwa domowego.
3. Aktywność ekonomiczna członków gospodarstwa domowego w wieku 15 lat i więcej.
4. Zdarzenia w okresie od 1.10.2000 do 30.09.2001.

Kwestionariusz B:

1. Ogólne dane.
2. Realizacja wywiadu.
3. Informacje o respondencie(tce) i współmałżonce(ku), partnerce(rze) i ich rodzicach.
4. Historia związków.
5. Informacje o dzieciach żywo urodzonych, przysposobionych, na wychowaniu.
6. Przebieg nauki (w szkole, na uczelni).
7. Historia aktywności zawodowej (zatrudnienia) – okresy pracy i przerw w pracy.
8. Zmiany miejsca zamieszkania (migracje stałe) – od wieku 15 lat.
9. Sieć kontaktów – społeczne transfery – wybrane zagadnienia.

⁶ Dokładny opis narzędzi badania, jego realizacji w pierwszym panelu 2001, ocena jakości wyników oraz struktury baz danych zawiera praca: E. Frączak, M. Pęczkowski, 2002, *Zmiany w postawach i zachowaniach reprodukcyjnych młodego i średniego pokolenia Polek i Polaków i ich wpływ na proces formowania związków, rodzin, gospodarstw domowych. Podręcznik użytkownika systemu SAS*. ISiD, SGH, SAS Institute Polska, Warszawa.

Kwestionariusz C:

1. Religia – wartości i normy.
2. Małżeństwo – związek partnerski – rozwody – separacja.
3. Dziecko – rodzice.
4. Kariera zawodowa – rodzina – równość płci.
5. Społeczeństwo, kapitał społeczny.
6. Rodzina – prokreacja – antykoncepcja.
7. Realizacja wywiadu.

Badanie zrealizowane w roku 2001 jest badaniem reprezentatywnym dla ludności Polski w wieku 18–54 lat i obejmowało próbę 1645 gospodarstw domowych i 3348 respondentów. Podstawowe, ogólne dane o respondentach zamieszcza tablica 1.

Tablica 1.

Respondenci według stanu cywilnego, płci i miejsca zamieszkania (w %)

Płeć, miejsce zamiesz- kania	Stan cywilny						Ogółem
	Kawaler /panna	Żonaty /zameżna	Wdowiec /wdowa	Rozwiedziony /rozwidziona	W kohabi- tacji	W separacji	
Ogółem	28,02	64,94	1,80	3,45	0,96	0,83	100,0
Mężczyźni	33,76	62,11	0,71	1,86	0,94	0,61	100,0
Kobiety	22,72	67,53	2,81	4,92	0,98	1,04	100,0
Ogółem	28,02	64,94	1,80	3,45	0,96	0,83	100,0
Miasto	27,66	63,41	2,03	4,80	1,15	0,94	100,0
Wieś	28,61	67,50	1,41	1,14	0,68	0,65	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badania empirycznego „Zmiany w postawach i zachowaniach reprodukcyjnych młodego i średniego pokolenia Polek i Polaków”, Instytut Statystyki i Demografii, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa, 2002.

Informacje podane o respondentach, ich strukturach uzyskanych z badania, prezentowane w tym tekście są wyni-

kami opracowanymi z wykorzystaniem sytemu wag⁷. Przedstawione w kolejnych częściach tego tekstu dane prezentują tylko wybrane fragmenty wyników badania⁸.

2. Małżeństwo

Podejście polskiego społeczeństwa do formalnego zawierania małżeństw odbiega zasadniczo od podejścia społeczeństw Europy Zachodniej, gdzie spadek zawieranych małżeństw jest znaczny na rzecz innych związków. Tablica 2. podaje zestawienie argumentów za zawieraniem formalnego związku małżeńskiego.

Wszystkie z wymienionych argumentów – *ślub świadczy, że osoby traktują poważnie swój związek, tradycja nakazuje zawierać formalne związki małżeńskie, jest romantycznie zawierać związek małżeński, powinno się zawierać związek małżeński ze względu na dzieci* – respondenci uznali za ważne, z wyjątkiem względów finansowych, które według respondentów są nieistotne jako argument za zawieraniem związku małżeńskiego. Różnice pomiędzy miastem a wsią są niewielkie, a w przypadku pozostałych cech tj. wieku, liczby posiadanych dzieci prawie niewidoczne.

⁷ Szczegółowe informacje o ocenie jakości wyników badania 2001, systemie konstrukcji wag zamieszcza praca: E. Frątczak, M. Pęczkowski, 2002, *op. cit.* s.18–28.

⁸ Obszerny materiał tabelaryczny wyników z badania zawierają opracowania: *Zmiany w postawach i zachowaniach reprodukcyjnych młodego i średniego pokolenia Polek i Polaków i ich wpływ na proces formowania i rozpadu rodzin, związków i gospodarstw domowych. Raport tabelaryczny z badania empirycznego zrealizowanego w ramach grantu KBN nr 1 H02F 00419, 2002*, Instytut Statystyki i Demografii SGH, Warszawa 2002; Polish Population Review, No. 21, PTD, GUS, Warszawa.

Tablica 2. Ważność argumentów za zawieraniem związku małżeńskiego. Respondenci ogółem.

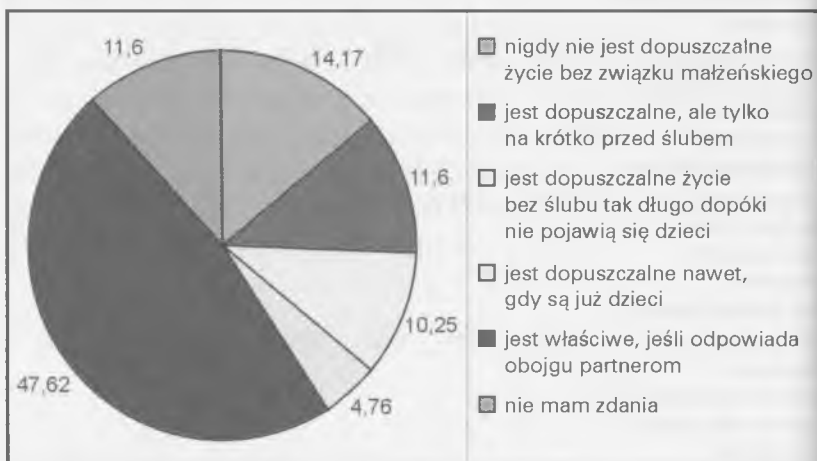
Wyszczególnienie	nieważne	mało ważne	przeciętne	ważne	bardzo ważne	nie wiem	razem
Ślub świadczy o tym, że osoby traktują poważnie swój związek	3,33	5,88	8,2	45,96	33,35	3,28	100
Tradycja nakazuje zawierac związek małżeński	11,53	18,57	18,01	35,95	12,35	3,58	100
Jest romantycznie zawierac związek małżeński	11,64	17,98	21,29	31,59	9,93	7,56	100
Ludzie powinni zawierac związek małżeński ze względu na dzieci	8,85	9,53	12,75	39,11	25,23	4,54	100
Ludzie powinni zawierac małżeństwo ze względów finansowych	36,16	26,26	17,59	11,56	2,93	5,5	100
Człowiek w małżeństwie jest bardziej skłonny do zaakceptowania tradycyjnych ról przypisanych danej płci	12,82	17,07	23,82	28,01	5,53	12,75	100
Osoby po ślubie są bardziej skłonne do rozwiązywania problemów we wzajemnych relacjach	4,59	7,16	17,22	45,68	16,84	8,52	100
Po ślubie jest trudniej uwolnić się z niesatysfakcjonującego związku między kobietą a mężczyzną	8,12	10,71	19,52	30,42	11,31	19,93	100

Źródło: jak w tablicy 1.

Interesujące wyniki otrzymano nt. postaw polskiego społeczeństwa w stosunku do kohabitacji. Badania wykazały wprawdzie, że tylko niecałe 15% respondentów jest zdecydowanie przeciwnych życiu w kohabitacji oraz, że 47,6% uważa, iż kohabitacja jest czymś właściwym, jeśli odpowiada obojgu partnerom, to jednak 11,6% odpowiedziało, że jest

dopuszczalne wspólne mieszkanie, ale krótko przed ślubem, 10,3% – uważa, że jest dopuszczalne tak długo, dopóki nie pojawią się dzieci, a tylko 4,8% sądzi, że jest dopuszczalne nawet, gdy pojawią się dzieci. Kobiety z podstawowym wykształceniem i kobiety mieszkające na wsi to grupy o stosunkowo najwyższym odsetku osób przeciwnych życiu w kohabitacji. Wśród mężczyzn prawidłowości są podobne, ale o mniejszych różnicach. Dla kobiet różnice są wyraźniejsze. Odsetek kobiet przeciwnych kohabitacji wśród kobiet z 3 lub więcej dzieci jest prawie dwukrotnie większy niż wśród kobiet bezdzietnych. Podobna prawidłowość występuje w przypadku porównania kobiet młodszych i starszych (wykres 1).

Wykres 1. Respondenci według opinii na temat życia razem bez związku małżeńskiego (w kohabitacji) w %.

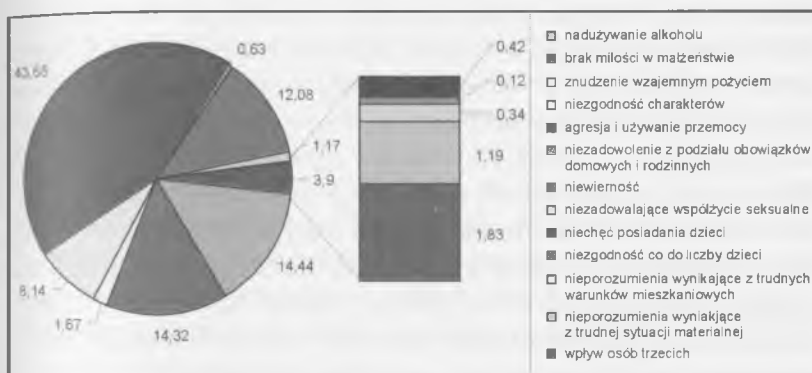

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badania empirycznego „Zmiany w postawach i zachowaniach reprodukcyjnych młodego i średniego pokolenia Polek i Polaków”, Instytut Statystyki i Demografii, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa, 2002.

Badanie zawierało także pytanie o ważność najczęściej wymienianych czynników, jako przyczyn rozwodu czy separacji: *nadużywanie alkoholu, brak miłości w małżeństwie, znudzenie wzajemnym pożyciem, niezgodność charakterów,*

agresja i używanie przemocy, niezadowolenie z podziału obowiązków domowych i rodzinnych, niewierność, niezadowolające współżycie seksualne oraz niechęć do posiadania dzieci. Zestawienie odpowiedzi zamieszcza wykres 2. Jak widać, zdecydowanie na pierwszym miejscu jest agresja i używanie przemocy (43,7%). Na drugim miejscu – nadużywanie alkoholu (14,4%), kolejno: – brak miłości w małżeństwie (14,3%), niewierność (12,1%), niezgodność charakterów (8,1%). Pozostałe kategorie przyczyn nie stanowią już decydującego udziału.

Wykres 2. Przyczyny rozwodów (w %).

Źródło: jak w wykresie 1.

3. Rodzina

Odpowiedzi na pytanie⁹ na temat satysfakcji w życiu rodzinnym poprzedzone było pytaniem o satysfakcję ze swojego życia w ogóle. Badanie wykazało, że około 2/5 respondentów jest zadowolonych ze swojego życia, prawie połowa (48,2%) ma stosunek neutralny, 12% jest niezadowolonych. W odpo-

⁹ Respondenci mieli do wyboru 1 spośród 10 poziomów opisujących ich satysfakcję z obecnego życia. Z odpowiedzi zostały utworzone 3 grupy: „usatysfakcjonowani” – 8 – 10, „mający stosunek neutralny” – 4 – 7, „nieusatysfakcjonowani” – 1 – 3. Odpowiedź „nie wiem” została potraktowana jako neutralny stosunek do życia.

wiedziach była niemal całkowita zgodność pomiędzy kobietami a mężczyznami (różnica wynosiła około 1% na korzyść mężczyzn). Natomiast znaczące różnice wystąpiły w przypadku poszczególnych poziomów wykształcenia¹⁰. Osoby z wyższym wykształceniem są bardziej zadowolone od reszty społeczeństwa. Szczególnie jest to wyraźnie widoczne w przypadku mężczyzn (swoje życie za satysfakcjonujące uznało 28% mężczyzn i 34% kobiet z wykształceniem podstawowym; natomiast wśród osób z wykształceniem wyższym zadowolenie wyraża 53% mężczyzn i 45% kobiet). Jeżeli porównamy odpowiedzi pod względem miejsca zamieszkania ankietowanych to okazuje się, że w przypadku kobiet cecha ta nie ma wpływu na poziom zadowolenia. Inaczej kształtuje się sytuacja u mężczyzn, mieszkańcy miast są bardziej zadowoleni niż mieszkańcy wsi (usatysfakcjonowanych mężczyzn jest o 18% więcej w miastach niż na wsi). Ze względu na wiek badanych, nie ma różnic między kobietami a mężczyznami – najlepiej żyje się ludziom najmłodszym, prawie połowa osób poniżej 30 roku życia jest zadowolona. Natomiast bardzo ciekawie kształtują się opinie ze względu na stan cywilny i liczbę dzieci. Wśród mężczyzn najszcześniejsza grupa to żonaci nie posiadający dzieci, natomiast wśród kobiet są to zamężne z 2 dziećmi.

Z odpowiedzi na pytanie o satysfakcję z życia rodzinnego (*na ile jest Pan(i) usatysfakcjonowany(a) swoim obecnym życiem rodzinnym?*¹¹) wynika, że prawie 3/5 ankietowanych jest usatysfakcjonowanych za swojego życia rodzinnego, a tylko 5% nie jest. Można zatem stwierdzić, że rodzina i udane życia rodzinne mają pozytywny wpływ na poziom zadowolenia. Z życia rodzinnego bardziej zadowolone są kobiety niż mężczyźni. Zatem w przypadku kobiet ro-

¹⁰ Kategorie wykształcenia zostały podzielone na: wykształcenie wyższe, średnie, zasadnicze zawodowe i podstawowe.

¹¹ Pytanie zawierało 12 możliwych kategorii odpowiedzi, które zostały podzielone jak w pytaniu pierwszym. Jedyną różnicą to odpowiedź „nie dotyczy”, którą wybierały osoby nie posiadające rodziny.

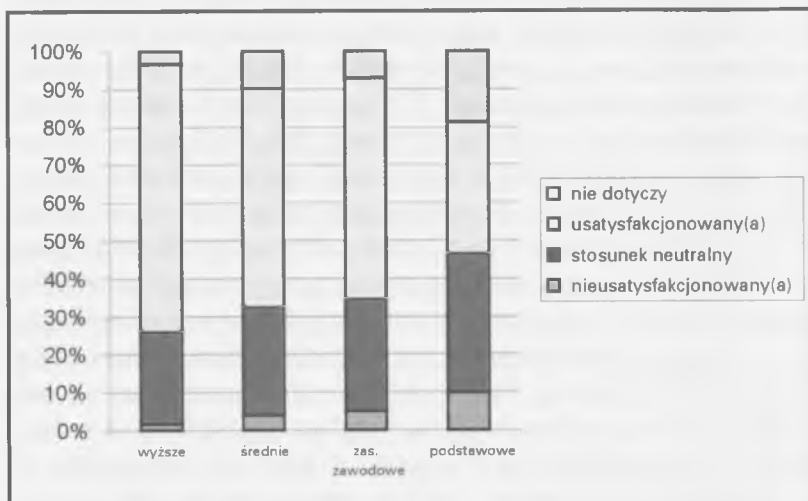
dzina ma znacznie większy wpływ na zadowolenie niż u płci przeciwnej. Wyraźne różnice powoduje też wykształcenie. U mężczyzn zależność między wykształceniem a poziomem zadowolenia jest wprost proporcjonalna do lat spędzonych w systemie edukacji (ponad 70% mężczyzn z wyższym wykształceniem jest usatysfakcjonowanych swoim życiem rodzinnym, a tylko ok. 35% z wykształceniem podstawowym). Natomiast mężczyźni z najniższym wykształceniem są ok. 6 razy częściej niezadowoleni niż z najwyższym. Wśród kobiet różnice są dużo mniejsze i dotyczą tylko najstabilniej wyedukowanej grupy, jest ona znacznie mniej usatysfakcjonowana ze swojego życia rodzinnego niż pozostałe grupy, które praktycznie nie wykazują różnic. Miejsce zamieszkania ma niewielki wpływ na odpowiedzi respondentów, różnice są bardzo małe. Rozpatrując wiek respondentów należy stwierdzić, że „najszczęśliwszą” grupą zarówno wśród kobiet jak i wśród mężczyzn są osoby w wieku 30 – 40 lat. Z ankiety wynika, że liczba dzieci nie ma wpływu na poziom zadowolenia, ma za to sam fakt posiadania dzieci – osoby bezdzietne są mniej usatysfakcjonowane niż osoby posiadające dzieci. Stosowne dane zamieszczają wykresy 3–5.

Wykres 3. Satysfakcja swoim życiem rodzinnym – respondenci ogółem (w %).

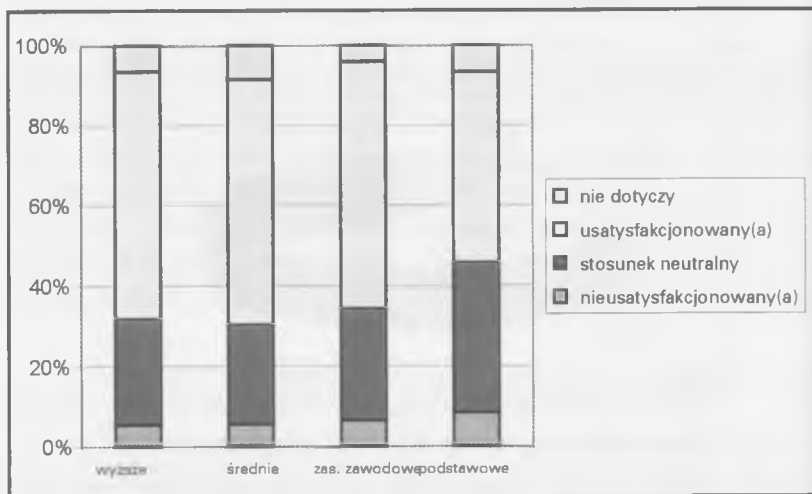
Źródło: jak w wykresie 1.

Wykres 4. Satysfakcja swoim życiem rodzinnym – mężczyźni wg wykształcenia (w %).

Źródło: jak w wykresie 1.

Wykres 5. Satysfakcja swoim życiem rodzinnym – kobiety wg wykształcenia (w %).

Źródło: jak w wykresie 1.

4. Prokreacja

Wśród ogółu respondentów ok. 75% posiadało rodzinę (tablica 3). Tej kategorii osób dotyczyły pytania związane z prokreacją.

Tablica 3. Respondenci ogółem według posiadania własnej rodziny i płci (w %).

Posiadanie własnej rodziny	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
Tak	74,5	68,8	79,7
Nie	25,5	31,2	20,3
Razem	100,0	100,0	100,0

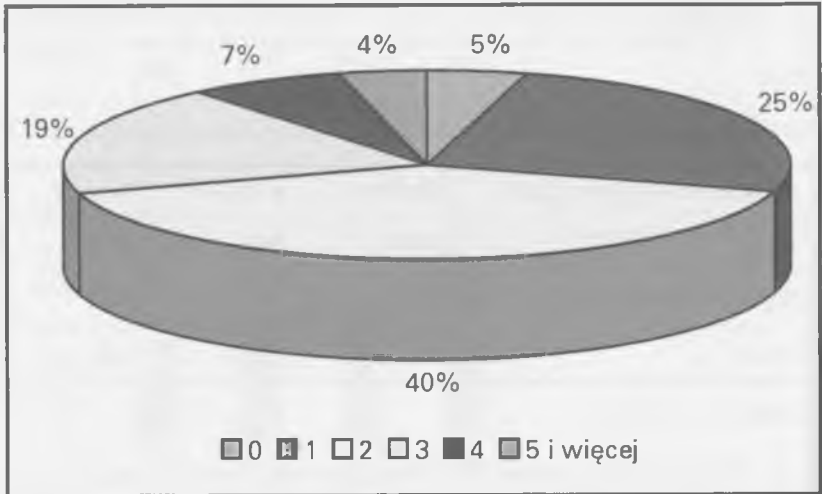
Źródło: jak w tablicy 1.

Wśród ogółu respondentów najwięcej osób posiadających rodzinę miało 2 dzieci (ok. 40%), tylko ok. 20% respondentów decydowało się na trzecie dziecko. Urodzenia dalszej kolejności stanowiły zaledwie 10% (wykres 6). Zgodnie z oczekiwaniami i założeniami teorii Beckera¹² kobiety z wyższym wykształceniem decydowały się na posiadanie mniejszej liczby dzieci w porównaniu do kobiet z wykształceniem podstawowym (wykres 7). Wśród kobiet z wyższym wykształceniem ok. 85% decydowało się tylko na 1 lub 2 dzieci w tym 5% nie posiadało dziecka w ogóle, z kolei wśród kobiet z podstawowym wykształceniem ponad 50% posiadało 3 i więcej dzieci, a tylko 2,5% nie posiadało dziecka w ogóle. Podobne różnice występują pomiędzy kobietami zamieszkałymi na wsi i w mieście. Wśród kobiet mieszkających na wsi i posiadających rodzinę blisko 19% były to rodziny wielodzietne, czyli kobiety posiadające 4 i więcej dzieci, wśród kobiet z miasta odsetek ten wynosił zaledwie niecałe 6% (wykres 8).

¹² G.S. Becker, 1991, *A Treatise on the Family*, Enlarged Edition, Cambridge and London.

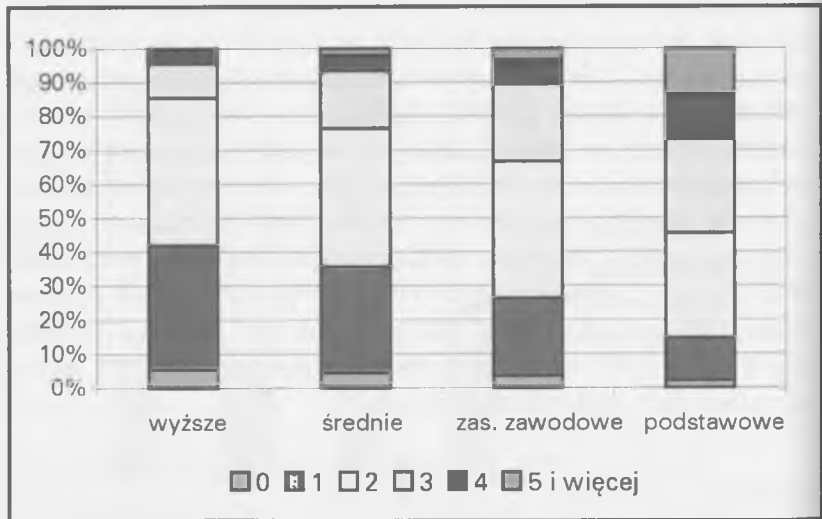
G.S. Becker, 1993, *Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis with Special References to Education*, Third Edition, Chicago, London.

Wykres 6. Respondenci posiadający rodzinę według liczby posiadanych dzieci (w %).

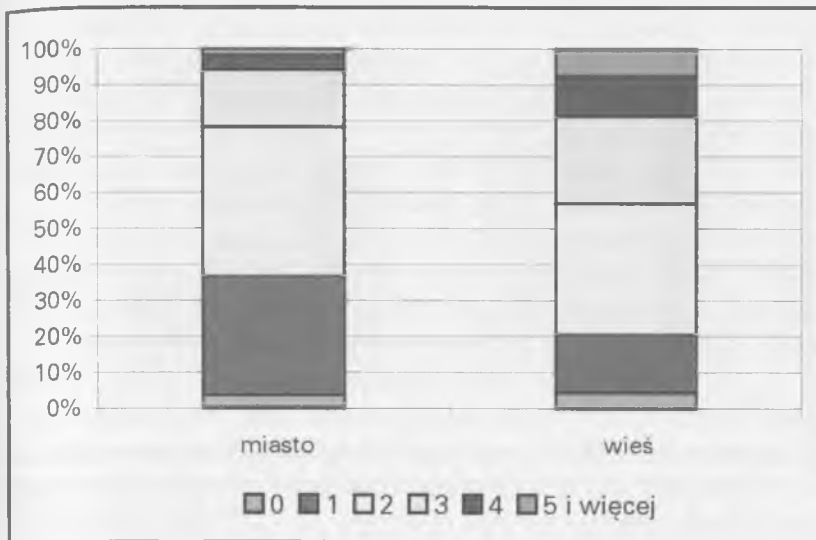
Źródło: jak w wykresie 1.

Wykres 7. Kobiety posiadające rodzinę według poziomu wykształcenia i liczby dzieci (w %).

Źródło: jak w wykresie 1.

Wykres 8. Kobiety posiadające rodzinę według miejsca zamieszkania i liczby dzieci (w %).

Źródło: jak w wykresie 1.

Jeśli chodzi o plany prokreacyjne odpowiedź wśród respondentów była bardzo znacząca dla wyprowadzenia wniosków na temat przyszłości demograficznej Polski. Prawie 80% respondentów posiadających rodzinę nie planuje posiadania kolejnego dziecka (tablica 4). Nie zaobserwowano też zdecydowanych różnic pomiędzy respondentami ze względu na poziom wykształcenia czy też miejsce zamieszkania. Istotne różnice występują tylko ze względu na wiek, osoby młodsze są bardziej skłonne do posiadania kolejnego dziecka, co jest procesem zupełnie naturalnym, podobnie jak osoby nie posiadające jeszcze dziecka, a będące już w związku. Tym niemniej nawet wśród osób, które założyły już rodzinę, a nie posiadają jeszcze dziecka, odsetek respondentów zdecydowanie nie planujących posiadania dziecka wynosi blisko 26% wśród kobiet i podobnie 22,5% wśród mężczyzn.

Brak

Jako główne przyczyny nie planowania kolejnych dzieci respondenci podawali wiek i posiadanie wystarczającej liczby dzieci (wykres 10). Nie zaobserwowano znaczących różnic pomiędzy respondentami pod względem poziomu wykształcenia czy też miejsca zamieszkania. Z oczywistych względów znaczące różnice występują pod względem wieku respondenta. Na uwagę zasługuje fakt, iż wiek był wymieniany jako przyczyna nie planowania posiadania dzieci zarówno u mężczyzn starszych (powyżej 40 roku życia), jak i całkiem młodych (poniżej 30 roku życia, wykres 11). Wśród młodych mężczyzn znaczący odsetek stanowią również mężczyźni, dla których przeszkodą jest zła sytuacja materialna rodziny.

Plany dotyczące liczby planowanego potomstwa i czasu planowania należy uznać za niepewne. Jeśli respondenci planują posiadanie (kolejnego) dziecka to zazwyczaj ogranicza się to do planowania tylko jednego dziecka i w raczej odleglejszej przyszłości powyżej 2–3 lat (wykresy 12 i 13). Nie zaobserwowano znacznych różnic pomiędzy respondentami ze względu na poziom wykształcenia lub miejsce zamieszkania.

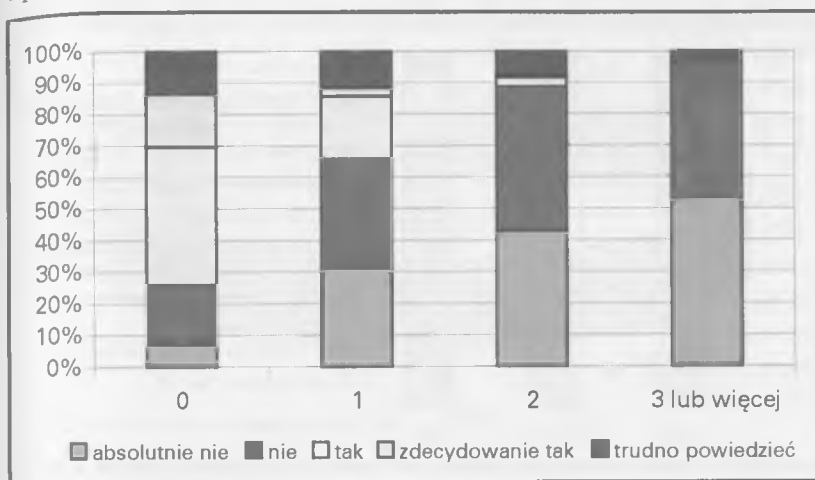
Tablica 4. Respondenci ogółem według planów posiadania dzieci i płci (w %).

Planowanie dzieci	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
Absolutnie nie	37,3	32,7	40,7
Nie	40,8	41,6	40,4
Tak	10,0	11,4	9,1
Zdecydowanie tak	2,1	2,2	1,9
Trudno powiedzieć	9,7	12,1	7,9
Razem	100,0	100,0	100,0

Źródło: jak w tablicy 1.

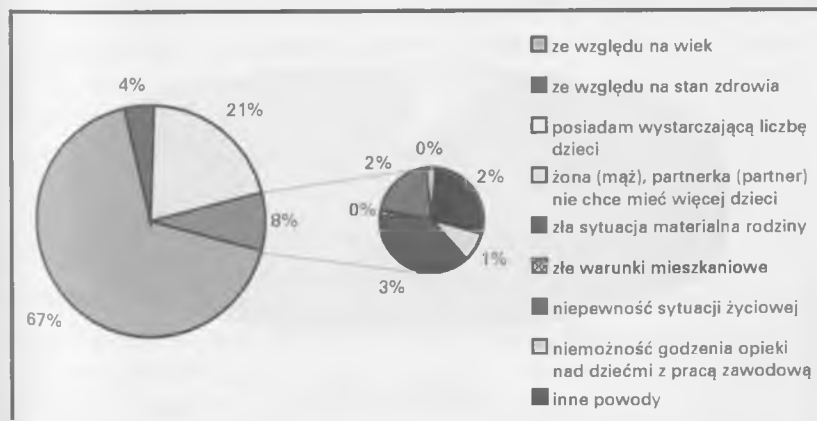
Ponad 80% zapytanych kobiet nie planuje powiększenia rodziny. Tylko niewielki odsetek zdecyduje się na posiadanie kolejnych dzieci. Plany te są niesprecyzowane i dotyczą dalszej przyszłości (ponad trzech lat).

Wykres 9. Kobiety posiadające rodzinę według liczby posiadanych dzieci i planów prokreacyjnych.

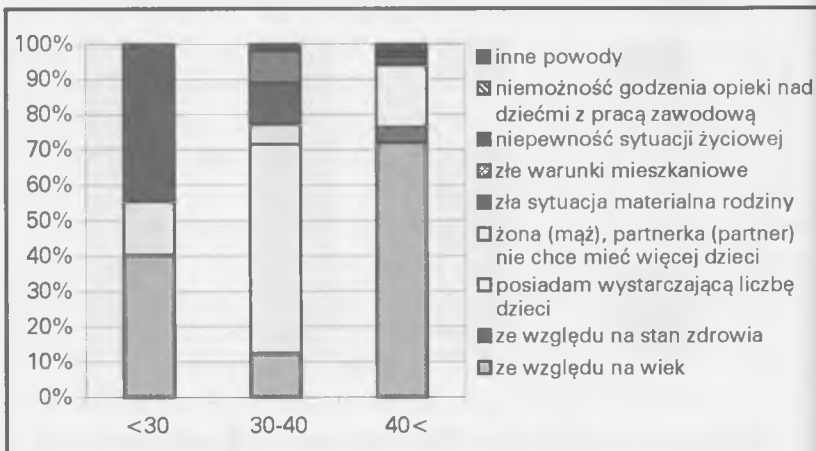
Źródło: jak w wykresie 1.

Wykres 10. Respondenci posiadający rodzinę według przyczyn nieplanowania kolejnych dzieci (w %).

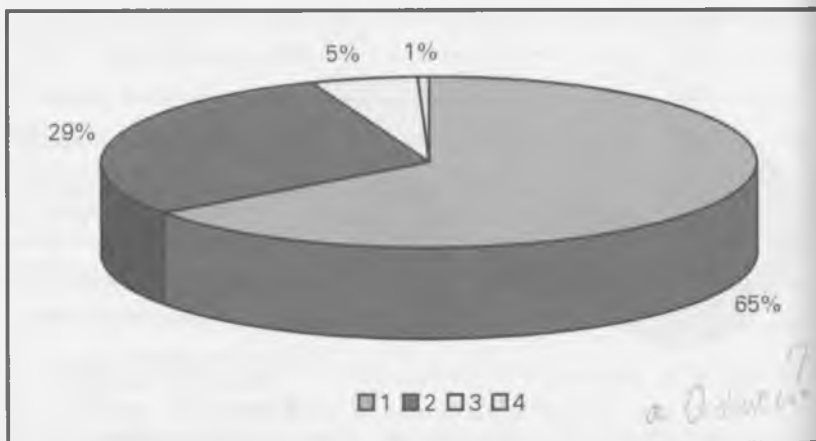
Źródło: jak w wykresie 1.

Wykres 11. Mężczyźni posiadający rodzinę według wieku i przyczyn nieplanowania (kolejnych) dzieci (w %).

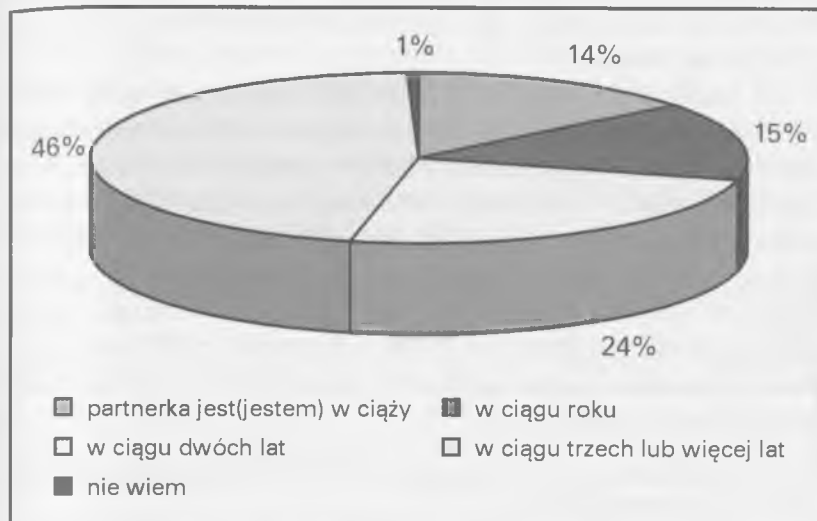
Źródło: jak w wykresie 1.

Wykres 12. Respondenci posiadający rodzinę według liczby planowanych dzieci (w %).

Źródło: jak w wykresie 1.

Wykres 13. Respondenci posiadający rodzinę według czasu planowania dzieci (w %).

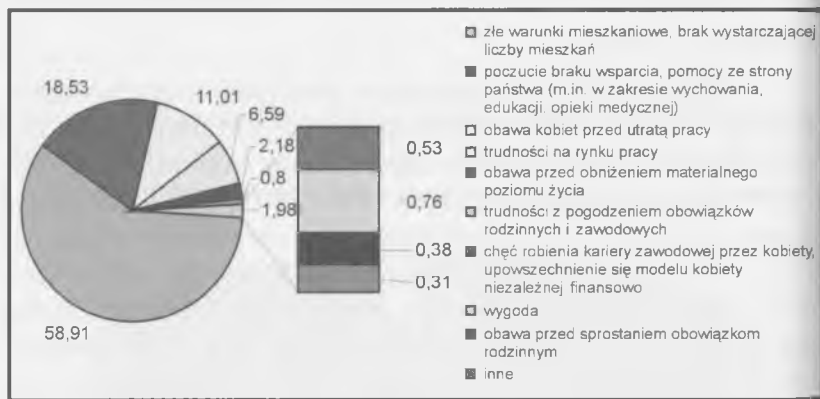
Źródło: jak w wykresie 1.

Jako podstawową przyczynę mniejszej liczby urodzeń w Polsce w ostatnich latach respondenci podają złe warunki mieszkaniowe, brak wystarczającej liczby mieszkań (wykres 14). Wyeksponowana przyczyna braku mieszkań, szczególnie dostępnych dla młodego pokolenia, jest powodem, za którym kryją się inne przyczyny, takie jak: brak określonych dochodów zezwalających na nabycie mieszkania, niepewna sytuacja na rynku pracy, duże bezrobocie wśród osób młodych. Obawa przed utratą pracy przez kobietę stoi dopiero na trzecim miejscu za brakiem pomocy ze strony państwa. Aktualnie w kraju sytuację mieszkaniową cechuje duża skala potrzeb i niski poziom dostępności. Duży potencjalny popyt mieszkaniowy jest tłumiony relatywnie niskim poziomem dochodów przeważającej części rodzin w stosunku do wysokich cen mieszkań. W perspektywie najbliższych lat należy oczekiwać dalszego wzrostu popytu na mieszkania wynikającego z sytuacji demograficznej.

Respondentom, którzy w czasie realizacji badania nie posiadali własnej rodziny, zadano pytanie: *Jeśli nie posiada Pan(i) własnej rodziny, czy zastanawiał(a) się Pan(i) ile chciał(a)by mieć dzieci?*

Rozkład uzyskanych odpowiedzi był następujący: 38% – w ogóle się nad tym nie zastanawiało, a 4% nie chce mieć dzieci w ogóle. Respondenci, którzy chcieliby mieć dziecko, co najmniej jedno – stanowili 39%, reszta, to jest 19% – wyraziła chęć posiadania dzieci, ale nie zastanawiała się nad ich liczbą. Można zatem wnioskować, że wśród osób nie posiadających własnej rodziny (wśród tej grupy przeważają osoby młode) określone plany prokreacyjne posiada 2/5 respondentów i tyle samo respondentów w tej grupie nie zastanawiało się nad swoimi planami.

Wykres 14. Opinie respondentów nt. głównych przyczyn mniejszej liczby urodzeń w ostatnich latach.

Źródło: jak w wykresie 1.

Jeśli chodzi o pytanie na temat opinii w sprawie przerywania ciąży, to niespełna 11% akceptowało przerywanie ciąży bez żadnych warunków, niecałe 25% respondentów było zdecydowanie przeciwnych przerywaniu ciąży, a prawie 65% akceptowało w pewnych sytuacjach. Zdecydowanie częściej przeciwnie przerywaniu ciąży były kobiety (ok. 27%) niż męż-

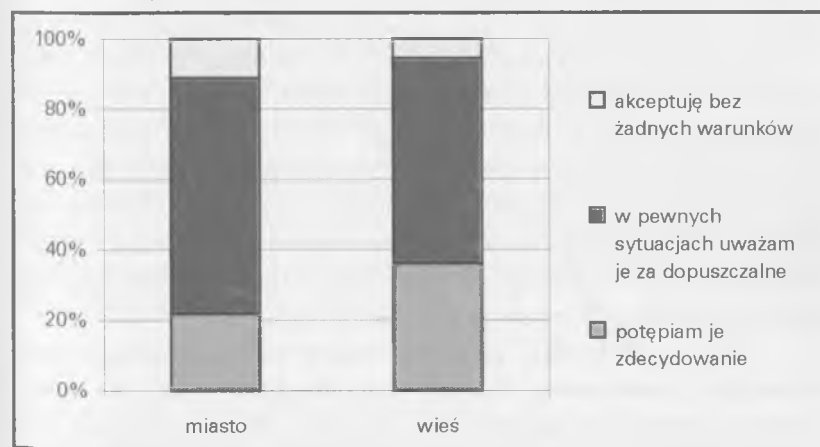
czyźni (ok. 22%, tablica 5). Częściej potępiają przerywanie ciąży osoby mieszkające na wsi w porównaniu do osób mieszkających w mieście (wykres 15). Nie ma istotnych różnic wśród respondentów ze względu na wiek. Duże różnice występują natomiast wśród respondentów ze względu na liczbę posiadanych dzieci (wykres 16). Odsetek kobiet potępiających przerywanie ciąży wśród kobiet posiadających 2 i mniej dzieci wynosił ok. 24%, natomiast wśród kobiet z 3 i więcej dzieci odsetek ten wynosił ok. 35%.

Tablica 5. Respondenci ogółem według opinii na temat przerywania ciąży i płci (w %).

Opinia na temat przerywania ciąży	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
Potępiam je zdecydowanie	24,4	21,8	26,7
W pewnych sytuacjach uważam je za dopuszczalne	64,7	65,2	64,2
Akceptuję bez żadnych warunków	10,9	13,0	9,1
Razem	100,0	100,0	100,0

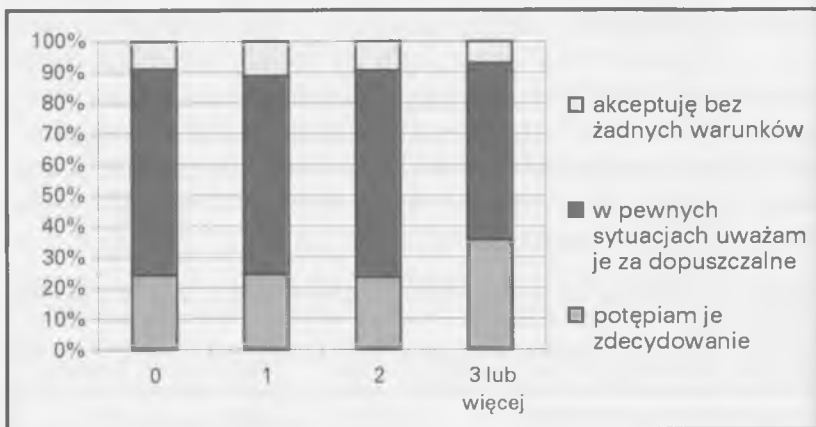
Źródło: jak w tablicy 1.

Wykres 15. Kobiety według miejsca zamieszkania i opinii na temat przerywania ciąży (w %).

Źródło: jak w wykresie 1.

Wykres 16. Kobiety według liczby posiadanych dzieci i opinii na temat przerywania ciąży (w %).

Źródło: jak w wykresie 1.

Jeśli chodzi o metody zapobiegania ciąży, to na pierwszym miejscu wymieniana jest prezerwatywa (ok. 24% respondentów) oraz niestosowanie żadnych środków (prawie 24% respondentów). Prezerwatywa jako metoda zapobiegania ciąży wymieniana jest dwukrotnie częściej przez mężczyzn (34,5%) niż kobiety (15,9%). W grupie respondentów, którzy nie stosują żadnych środków zapobiegających ciąży, znacznie częściej występowały kobiety (tablica 6). Środki chemiczne i nowoczesne metody zapobiegania ciąży, jak pigułki antykoncepcyjne w dalszym ciągu nie cieszą się popularnością (ok. 12%). Prawie trzy razy częściej pigułka antykoncepcyjna jako metoda zapobiegania ciąży wymieniana jest przez kobiety niż mężczyzn. Nie zaobserwowano w tym zakresie istotnych różnic pomiędzy respondentami według poziomu wykształcenia lub miejsca zamieszkania.

Warto podkreślić, że liczba osób w wieku prokreacyjnym stosująca nowoczesne metody zapobiegania ciąży w Polsce istotnie wzrosła w ostatnich 10. latach. Według danych polskiego badania retrospektywnego (Family and Fertility Survey

– FFS 1991) udział kobiet stosujących pigułkę wynosił 4,6%, według danych badania z 2001 r., odpowiednio 14,1% (wzrost o 200%). Kolejną istotną zmianą jaką można zaobserwować porównując wyniki badania 2001 z wynikami badania z roku 1991 w zakresie zachowań seksualnych jest obniżenie się wieku inicjacji seksualnej (wiek środkowy inicjacji seksualnej obniżył się w zbiorowości kobiet o 0,6 lat, w zbiorowości mężczyzn o 0,8 roku). Jednocześnie w zbiorowości kobiet i mężczyzn istotnie zwiększył się udział respondentów, którzy przy inicjacji seksualnej stosują środki antykoncepcyjne.

Opinia respondentów na temat stosowania środków antykoncepcyjnych¹³ jest pozytywna, tylko ok. 12% opowiedziało się zdecydowanie przeciwko ich stosowaniu (wykres 18). Nieznacznie częściej odrzucają stosowanie środków antykoncepcyjnych kobiety niż mężczyźni (wykres 19). Częściej odrzucają stosowanie środków antykoncepcyjnych respondenci z podstawowym wykształceniem, mieszkający na wsi i osoby w wieku 40 lat i więcej. Największe różnice występują ze względu na liczbę posiadanych dzieci, i najbardziej jest to widoczne w przypadku mężczyzn (wykres 20). O ile wśród mężczyzn nie posiadających dzieci odsetek respondentów odrzucających stosowanie środków antykoncepcyjnych stanowi 7%, o tyle wśród mężczyzn posiadających dużą rodzinę (3 i więcej dzieci) odsetek ten stanowi już ponad 20%. Jednocześnie odsetek mężczyzn akceptujących stosowanie środków antykoncepcyjnych bez żadnych warunków spada z poziomu 55% (w przypadku braku dzieci) do 30% (z 3 lub więcej). Różnica pomiędzy grupą respondentów przeciwnych stosowaniu środków antykoncepcyjnych wśród mężczyzn z wyższym wykształceniem jest 4-krotnie mniejsza niż wśród mężczyzn z podstawowym wykształceniem.

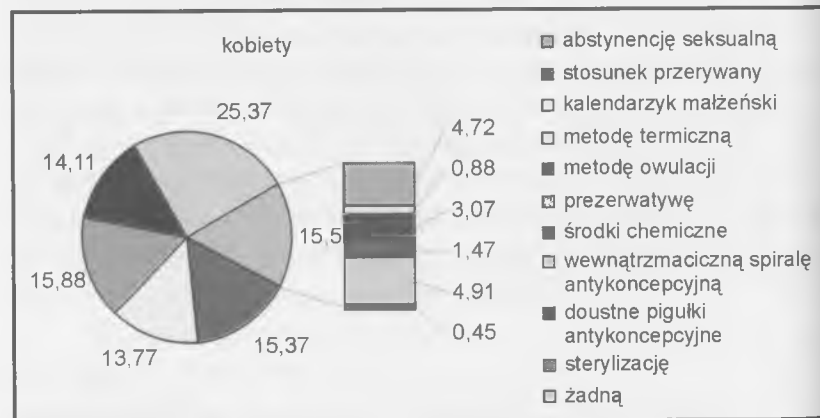
¹³ Jako środki antykoncepcyjne wymieniane są: prezerwatywa, środki chemiczne, spirala, pigułki i sterylizacja.

Tablica 6. Respondenci ogółem według metody zapobiegania ciąży stosowanej aktualnie i płci (w %).

Metody zapobiegania ciąży stosowane aktualnie	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
Abstynencja seksualna	4,1	3,4	4,7
Stosunek przerywany	17,6	20,3	15,4
Kalendarzyk małżeński	12,6	11,2	13,8
Metoda termiczna	0,6	0,3	0,9
Metoda owulacji	2,2	1,2	3,1
Prezerwatywa	24,4	34,5	15,9
Środki chemiczne	1,2	0,8	1,5
Spirala antykoncepcyjna	3,3	1,3	4,9
Pigułki antykoncepcyjne	10,2	5,6	14,0
Sterylizacja	0,2	0,0	0,4
Żadna	23,6	21,4	25,4
Razem	100,00	100,0	100,0

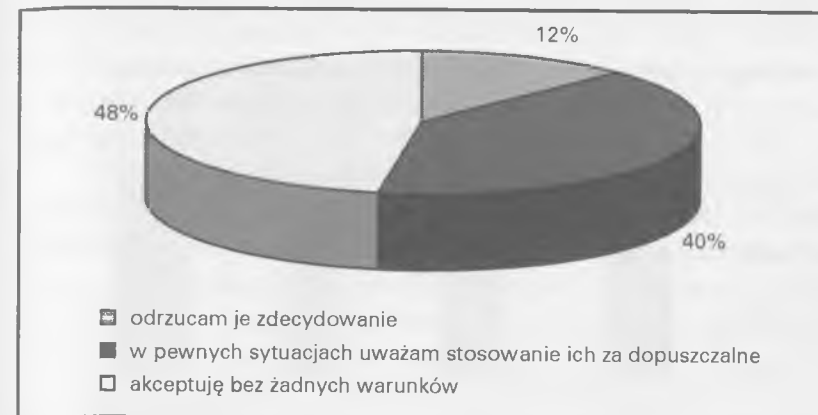
Źródło: jak w tablicy 1.

Wykres 17. Respondenci stosujący następujące metody zapobiegania ciąży:

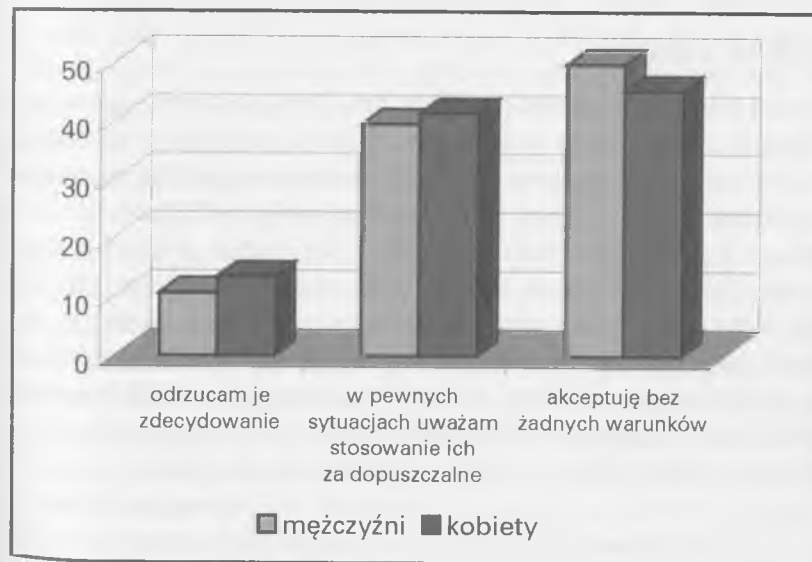
Źródło: jak w wykresie 1.

Wykres 18. Respondenci według opinii na temat stosowania środków antykoncepcyjnych.

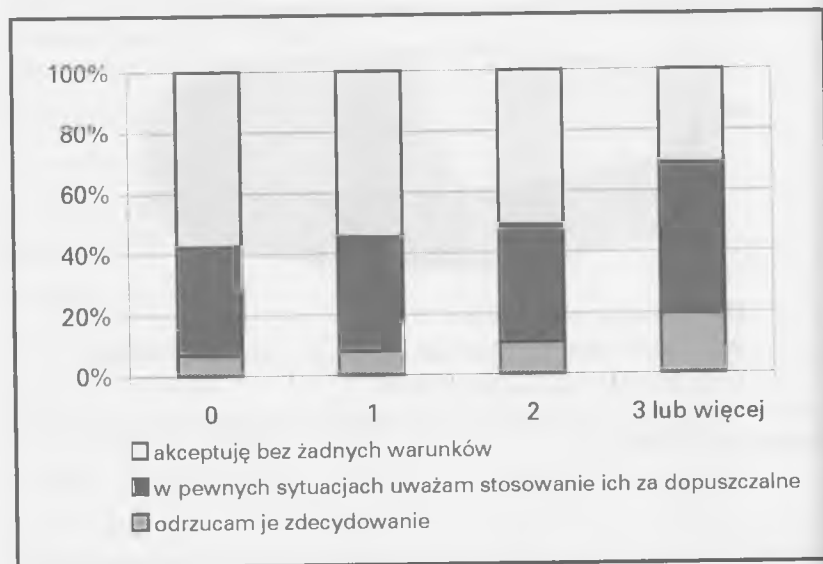
Źródło: jak w wykresie 1.

Wykres 19. Respondenci według płci i opinii na temat stosowania środków antykoncepcyjnych.

Źródło: jak w wykresie 1.

Wykres 20. Mężczyźni według liczby posiadanych dzieci i opinii na temat stosowania środków antykoncepcyjnych.

Źródło: jak w wykresie 1.

Podsumowanie

Podsumowując powyższą próbę określenia postaw i zachowań młodego i średniego pokolenia kobiet i mężczyzn w Polsce wobec rodziny i prokreacji, na podstawie wyników badania zrealizowanego w roku 2001, należy podkreślić fakt, że formalne związki małżeńskie cieszą się ciągle dużym uznaniem. Świadczą o tym m.in. podawane argumenty za ich zawieraniem. Dużą rolę odgrywa tu tradycja i „romantyczność” zawierania związku, ale także świadomość, że formalne zawarcie małżeństwa świadczy o poważnym traktowaniu wspólnego związku. Dobro dzieci jest także często argumentem za zawieraniem związku małżeńskiego. Widać jednak znaczny wzrost tolerancji w stosunku do związków kohabitacyjnych. Badania wykazały, że niecałe 15% respondentów jest zdecydowanie przeciwnych życiu w kohabitacji, 47,62%

uważa, iż kohabitacja jest czymś właściwym, jeśli odpowiada obojgu partnerom. Natomiast 11,6% odpowiedziało, że kohabitacja jest dopuszczalna, ale krótko przed ślubem, 10,25%, że jest dopuszczalne tak długo, dopóki nie pojawią się dzieci, a tylko 4,76% uważa, że jest dopuszczalne nawet, gdy pojawią się dzieci.

W określeniu najważniejszych przyczyn rozwodu na pierwszym miejscu umieszczona jest agresja i stosowanie przemocy. Jest to znak, że przemoc jest ciągle dużym problemem w polskich rodzinach. Badanie wykazało, że około 2/5 respondentów jest zadowolonych ze swojego życia, prawie połowa (48%) ma stosunek neutralny, a niewiele, około 12% jest niezadowolonych. Prawie 3/5 ankietowanych jest usatysfakcjonowanych za swojego życia rodzinnego, a tylko 5% nie jest. Można zatem stwierdzić, że rodzina i udane życie rodzinne mają pozytywny wpływ na poziom zadowolenia. Z ankiety wynika, że liczba dzieci nie ma wpływu na poziom zadowolenia, ma za to sam fakt posiadania dzieci – osoby bezdzietne są mniej usatysfakcjonowane niż osoby posiadające dzieci. Wśród ogółu respondentów ok. 75% posiadało rodzinę. Wśród ogółu respondentów najwięcej osób posiadających rodzinę miało 2 dzieci (ok. 40%) lub nie posiadało dzieci (25%), tylko ok. 20% respondentów miało troje dzieci, zaś więcej niż troje dzieci występowało zaledwie u 10% respondentów.

Zwraca uwagę fakt, że prawie 80% respondentów posiadających rodzinę nie planuje posiadania dziecka (kolejnego). Odsetek respondentów zdecydowanie nie planujących posiadania dziecka wynosi blisko 26% wśród kobiet i podobnie 22,5% wśród mężczyzn. Jako podstawową przyczynę ograniczania dalszych urodzeń respondenci podają złe warunki mieszkaniowe. Obawa przed utratą pracy przez kobietę stoi dopiero na trzecim miejscu za brakiem pomocy ze strony państwa.

Jeśli chodzi o opinie w sprawie przerywania ciąży, to niespełna 11% akceptowało przerywanie ciąży bez żadnych

warunków, niecałe 25% respondentów było zdecydowanie przeciwnych przerywaniu ciąży. Częściej przeciwnie przerywaniu ciąży były kobiety (ok. 27%) niż mężczyźni (ok. 22%). Prawie 65% respondentów uważa przerywanie ciąży za dopuszczalne w pewnych sytuacjach.

Biorąc pod uwagę kwestię zapobiegania ciąży, najliczniejszą grupę stanowią osoby stosujące prezerwatywę (ok. 25%), a zaraz po nich osoby, które nie stosują żadnych środków (prawie 24%). Do stosowania środków chemicznych i pigułek antykoncepcyjnych przyznawało się ok. 10% respondentów. Jednak tylko ok. 12% respondentów opowiedziało się zdecydowanie przeciwko stosowaniu jakichkolwiek środków antykoncepcyjnych (miejsce zamieszkania i poziom wykształcenia nie mają na to wpływu). Częściej przeciwnie stosowaniu środków antykoncepcyjnych są kobiety niż mężczyźni. Wzrasta liczba osób stosujących nowoczesne środki antykoncepcyjne, obniża się wiek środkowy inicjacji seksualnej, wzrasta dość znacznie udział osób, które przy pierwszym stosunku seksualnym stosują środki antykoncepcyjne. Zachowania te świadczą o zmianie w zakresie tradycji seksualnej, szczególnie wśród młodego pokolenia.

Przedstawiona ocena postaw i zachowań rodzinnych i prokreacyjnych młodego średniego pokolenia w Polsce to tylko wycinek bogatego materiału, który został zgromadzony w badaniu empirycznym. Bardziej szczegółowe wyniki w postaci raportu z badań bądź szczegółowych ekspertyz na podstawie wyników badania będą przygotowywane sukcesywnie. Z pewnością wyniki tego badania mogą być wykorzystane w pracach zespołu do przygotowania założeń programu działań z zakresu polityki ludnościowej powołanego zarządzeniem Przewodniczącego Rządowej Rady Ludnościowej w lutym 2003 roku.

Literatura:

1. Becker G.S., 1991, *A Treatise on the Family*, Enlarged Edition, Cambridge and London.
2. Becker G.S., 1993, *Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis with Special References to Education*, Third Edition, Chicago, London.
3. Frątczak E., 1989, *Droga życiowa biografia rodzinna, zawodowa i migracyjna*, SGPiS, GUS, Warszawa.
4. Frątczak E., Kowalska I., Rohwer G., Drobnic S., Blossfeld H.P., 1996, *Polish Family and Fertility Survey. A User's Guide*, Warsaw School of Economics SGH, University of Bremen, Warsaw and Bremen.
5. Frątczak E., Pęczkowski M., 2002, *Zmiany w postawach i zachowaniach reprodukcyjnych młodego i średniego pokolenia Polek i Polaków i ich wpływ na proces formowania związków, rodzin, gospodarstw domowych. Podręcznik użytkownika systemu SAS, ISiD, SGH, SAS Institute Polska, Warszawa.*
6. Lesthaeghe R. (ed.), 2002, *Meaning and Choice: Value Orientation and Life Course Decisions*, NIDI, CBGS Publications, NIDI, The Hague, CBGS, Brussels.